

Милена Пешић

Институт за политичке студије, Београд

КОНЦЕПТУАЛНЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА РЕЛАЦИЈА ДИСКУРСА, МОЋИ, ПОЛИТИКЕ И ДЕМОКРАТИЈЕ*

Сажетак

Дискурси представљају социолингвистичке феномене чија је анализа од несумњивог научног значаја; јер они нису само важни чиниоци друштвене комуникације већ су и блиско повезани с начином на који је одређено друштво уређено и на који се њиме управља. То нас упућује на важност истраживања улоге владајућих/јавних дискурса у конструкцији социјалног живота, друштвених представа и идентитета, као и анализу њене политичке димензије. Релевантну теоријску основу оваквих истраживања представља пропитивање релација дискурса, моћи и политике. Једно од незаобилазних полазишта оваквих концептуалних анализа свакако је истраживање, у последње две деценије научно веома продуктивног, појма *дискурс*, односно пружање неке врсте кодирања његовог значења, указивањем на његове различите димензије и различите контексте његове употребе. Управо с тим циљем, на почетку овог рада дали смо приказ основних значења појма дискурс, уз извештај коментар и утврдили основне линије концептуализације овог појма, кроз синтетизујући поглед на ширење и богаћења овог појма који је од техничког (лингвистичког) термина, интердисциплинарним развијањима и спецификавањима извајан у поливалентно оруђе друштвене анализе. Политички потенцијал језика и његова (зло)употреба ушли су у сплет интердисциплинарних тумачења у разним сферама и нивоима испољавања. Дискурс се посматра као својеврсна језичка структура чија друштвена употреба значи посе-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

довање одређене моћи. Повезујући у својим истраживањима појам дискурса са појмом моћи, Мишел Фуко дао је основни подстицај оваквим проучавањима, па је његовим теоријским поставкама пружена посебна пажња у овом раду. Као својеврсни вид поенти-рајућег закључног разматрања, наспрот Хабермасовом појму комуникативне моћи као моћи дискурса, поставили смо Фукоовски схваћени дискурс моћи и упоређивањем њихових супротних позиција указали на две крајње тачке у концептуализацији дискурса и моћи која за њега везује.

Кључне речи: дискурс, моћ, политика, демократија, језик, комуникација, значење, јавна сфера

ПОЈАМ ДИСКУРСА: ОД ЛИНГВИСТИЧКОГ ТЕРМИНА ДО ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНОГ КОНЦЕПТА

Термин дискурс (лат. *discursus* – разговор, излагање, фр. *discours*) који значи разговарање, разговор; говор, беседа, предавање, излагање¹⁾; односно „разговор, говор или расправа смисаоно организована на основу логичког рашчлањавања и закључивања“²⁾, „у савременој науци о језику, у текстологији инспирисаној француским структурализмом, (...) један је од средишњих појмова којим се жели изразити осмишљено повезивање рефлексија наше свести у целовит текст“³⁾

У савременој не само научној већ и публицистичкој пракси, појам језика све чешће бива замењен појмом дискурса. То с једне стране има за последицу богаћење садржаја овог појма, а с друге стране ствара својеврсну конфузију у разумевању тога шта он заправо значи, будући са се неретко користи у недовољно јасном значењу, или недоследно. Иако је значење овог појма сложено и вишедимензионално, под дискурсом се најчешће подразумевају целовите језичке и комуникационе *структуре*, реализоване у писаном или говорном медију, с фокусом на *употреби* језика у датом комуникационом и социокултурном *контексту*. Будући да ово одређење садржи сва три дистинктивна момента дискурса, а то је посебна језичка /значањска структура; јасна комуникативна употреба, односно интенција те структуре (илокутивно значење ис-

1) Вујаклија, М., *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1986, стр. 230.

2) Симић Р., Јовановић, Ј., „О дискурсу“ *Узданица* VI/2, стр. 7-21, Педагошки факултет Јагодина, 2009, стр.7.

3) *Речник књижевних термина*, Нолит, Београд, 1986, стр. 127.

каза) и вишеструка контекстуална условљеност (тесна повезаност са социокултурним, комуникационим и текстуалним контекстом), сматрамо је добром полазницом.

Аналогно разлици између реченице и исказа, Ван Дијк термин „дискурс“ везује за процес разумевања и продукције текста, док „по њему, термин „текст“ упућује на продукт тог процеса.⁴⁾ Термини „текст“ и „дискурс“ некада се користе наизменично, као синоними, а некада као носиоци различитих значења, при чему се под текстом подразумева писани, а под дискурсом говорни језик.⁵⁾ За потребе начелних разматрања предузетих у овом раду, дистинкција писани – усмени дискурс није релевантна, па ће овај термин и бити коришћен у општем значењу које обухвата оба смисла.

Појам дискурса изворно потиче из лингвистике где се користи као технички термин за „уопштавање концепта језичке конверзације за све модалитете и контексте“. ⁶⁾ У Симеоновом речнику дискурсом се сматра рашчлањен, смисаоно организован, артикулисан говор, а дискурсиван значи разуман, промишљен, онај који се изводи помоћу разумнога рашчлањивања (супротно интуитивном).⁷⁾

Основно, лингвистичко одређење дискурса упућује на језичке/смисаоно-значењске и комуникационе целине веће од реченице; односно он се схвата као језичка јединица „највише рazine у којој постоје било какви односи међусобне зависности“. Међутим, ово одређење не прецизира какви се односи зависности узимају као критеријум, а, како Шкиљан наводи, „једини донекле сигурни

4) Dijk, T. A. Van, *Tekst and context: Explorations in semantics and pragmatics of discourse*, Longman, New York,

5) Пешић, Ј. „Анализа дискурса и њен однос са психологијом“. *Психологија*, 30/3, 1997, стр. 264; Како Џоана Кенворди истиче, „неки лингвисти говоре о говорном и писаном тексту, неки о говорном и писаном дискурсу.“ И Дејвид Кристал у Кембричкој енциклопедији језика раздваја ова два појма, истичући да „анализа дискурса ставља акценат на структуру природног тока говорног језика, у типовима „дискурса“ као што су конверзација, интервјуи, коментари и говори“, док се „текст-анализа концентрише на структуру писаног језика, на „текстове“ као што су есеји, белешке, саобраћајни знаци и поглавља књига“. Маргарет Култард такође „прави разлику између говорног дискурса [spoken discourse] и писаног текста [written text], али наводи и то да ова дистинкција ни у ком случају није општеприхваћена“; под анализом дискурса [discourse analysis] ауторка подразумева дисциплину која обухвата конверзациону анализу [conversation analysis] или говорни дискурс [spoken discourse] и одваја је од анализе текста [text analysis]. У науци је у великој мери прихваћено коришћење термина говорни дискурс и писани дискурс, јер „они најбоље одражавају суштину лингвистичких проучавања изнад нивоа реченице која иду под заједничким називом анализа дискурса“; нав. према: Лакић, И., *Анализа медијског дискурса о рату*, *Дискурс и дискурс: зборник у част Свенке Савић* (ур. Васић, В.), стр. 269-282, Филозофски факултет Нови Сад, 2010, стр. 270-271.

6) Marks, L., *A little Glossary of Semantic*, revue-texto.net. Retrieved maj, 2011.

7) Simeon, R., *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska Zagreb, 1969.

критеријум може бити јединственост комуникацијског акта“.⁸⁾ Бугарски истиче да је за дискурс дистинктивна управо „организа-ција која му обезбеђује јединственост, целовитост и повезаност“⁹⁾, а на ове карактеристике упућује и одређење дискурса као поступка „којим се поједини делови (сегменти) осмишљено повезују у кохерентан текст“.¹⁰⁾

Лингвистички аспект одређења појма „дискурс“ захвата, само део онога што овај појам означава, свodeћи истраживање на његову формалну страну, односно на „бављење нивоима у хијерархији језичких јединица“. Анализа дискурса, међутим, „не може се сводити на опис језичких форми независно од сврхе и функције које су додељене овим формама у служби људских активности“.¹¹⁾

Комуникативни смисао дискурса као језичке структуре дошао је у фокус истраживања након важног помака у разумевању тога који аспект језика може бити ваљани предмет научног проучавања. Насупрот полазиштима Фердинада Де Сосира да то може бити само језик као формални систем, али не и његове манифестације у говору у писању (дискурс), Витгенштајн, Остин и Серл отварају простор за функционалистичко одређење дискурса као „језика у употреби“ (language in use). Овакав приступ помера фокус истраживања са структуре језика на његове функције и специфичне праксе везане за одређене контексте његове употребе.¹²⁾ Разматрања функционалног аспекта језика довела су у први план смисао говорне делатности, одређујући је као извођење говорних чинова у складу са правилима и у одређеном комуникацијском контексту, односно са комуникационим намерама да се делује на саговорника и средину.¹³⁾ Употребу језика Феркл сагледава шире, у контексту њене условљености друштвеном праксом чији је део, па је за њега дискурс „употреба језика схваћена као део друштвене праксе“.¹⁴⁾

8) Шкиљан, Д., *Поглед у лингвистику*, Школска књига, Загреб, 1980, стр. 146.

9) Бугарски, Р., *Увод у општу лингвистику*, БИГЗ Београд, 1989, стр. 151.

10) Симић, Р., Јовановић, Ј., „О дискурсу“, *Узданица, Узданица VI/2*, стр. 7-21, Педагошки факултет Јагодина, 2009стр. 7.

11) Лакић, И., „Анализа медијског дискурса о рату“, *Дискурс и дискурси: зборник посвећен Свенки Савић*, стр.269-282, Филозофски факултет Нови Сад, 2010, стр. 270.

12) Павловић, Ј., „Дискурс као нова тема у психологији“, *Зборник београдске отворене школе*, Београд, стр. 313-324, 2005.

13) Серл, Ц., *Говорни чиновни*, Нолит, Београд, 1991.

14) Fairclough, N., „Critical Analysis of Media Discourse“, *Media Studies: A Reader* (eds. P. Marris – S. Thorntam), EdinburghUniversity Press: 308-325, Edinburgh 1996, стр. 7

Увиди у то да дискурзивне праксе функционишу као виши ред дискурса у односу на онај који системско-функционална лингвистика класификује као жанр или регистар, водили су одређењу дискурса као нивоа језичке организације који замењује онај реченичне, као врсте значењског потенцијала који проистиче из интеракције текста и контекста. Текст се у том смислу схвата као систем исказа нераскидиво повезан са контекстом и смислом комуникативне ситуације, са ширим социокултурним контекстом, као и са учесницима у дискурсу и оквирима знања.

На основу претходни изнесених теза може се закључити да је аспект контекста, један од можда најважнијих фокуса у истраживању појма „дискурс“. Сваки дискурс егзистира у одређеној говорној ситуацији као скупу околности у којима се остварује акт исказивања. Те околности, као и физичко и социјално окружење које чини оквир акта исказивања, неретко се називају контекстом.¹⁵⁾ Контекст се сматра једним од кључних аспеката дискурса, јер подразумева и комуникацију и употребу језика и друштвени, али и текстуални оквир сагледавања. По Макартију, анализа дискурса бави се управо „проучавањем односа између језика и контекста у коме се он користи“.¹⁶⁾

Савремена постструктуралистичка и конструкционистичка схватања дискурса пошла су од кључне тезе о несталности значења језичких средстава. Овај тзв. „језички заокрет“ потиче од учења Фердинанда де Сосира којим је он довео у питање традиционално схватање да наспрам речи као знакова стоје објекти са којима су оне у нужном, „органском“ односу онтолошке идентичности. Супротно томе, како аутор истиче, речи („означитељи“) упућују на појмове који и сами као апстраховане класе представљају знаке („означено“), па наспрам речи као знакова стоје опет знаци; а то нас упућује на тезу о произвољности, тј. арбитрарности односа између „означитеља“ и „означеног“. На линији оваквих размишљања био је и Лудвиг Витгенштајн који је, полазећи од претпоставке да језик чине бројна средства која се могу употребљавати на много различитих начина и с различитим сврхама, постулирао тезу о томе да је значење речи одређено њиховом употребом, те да стога речи имају мноштво потенцијалних значења одређених не неком суштином коју означавају, већ конкретним контекстима и правилима њихове употребе. Појмом „језичка игра“ Витгенштајн подразумева систем правила употребе речи који одређује њихову функцију и значење, а

15) Симић, Р., Јовановић, Ј., нав.дело, стр. 11.

16) Лакић, И., „Анализа медијског дискурса о рату“, *Дискурс и дискурси: зборник посвећен Свенки Савић*, стр. 270.

језик посматра као скуп безбројних језичких игара које схвата као самосталне језичке системе са властитим граматикама. Критичком анализом језичких игара откривају се посебне околности у којима се одређени говорни чин одиграва и користе одређена језичка средства, што чини очигледном конкретну језичку праксу.¹⁷⁾

Тезу о несталности значења језичких средстава развијао је и Жак Дерида. Он је оспоравао логоцентрично схватање о сталности појмовних структура као трансцендентних ентитета. По Дерида, трагање за изворним значењем „означеног“ последица је традиционалне доминације говорног језика над писаним, у којем се ствара се илузија јединства „знака“ и „означеног“, а говорник се сматра исходиштем „изворног“ значења исказа. Тек у тексту ми откривамо „проблем аутентичности тумачења значења“ написаних речи, јер се непосредност присуства значења губи, па различити читаоци издвајају различите структуре значења као „изворне“. То указује на „онтолошко одсуство“ иза семантичких структура, на променљивост односа разликовања између речи као „означитеља“ и несталност игри значења које постају видљиве у сусрету са текстом. У том смислу неодржива је претпоставка да текст има непроменљиво значењско средиште, те Дерида предлаже посебну врсту методе – „деконструкцију“ која, укидајући нужну повезаност „означитеља“ и „означеног“, показује како се значења „означитеља“ преиначавају у односу према другим „означитељима“ од којих се ова разликују; управо та разлика представља моменат одређујући за значење. Деконструкција треба да покаже специфичну праксу довођења у однос одређених „означитеља“, која производи привремене и релативне, али увек контекстуализоване семантичке структуре. У том смислу постаје јасно у којој релевантној мери деконструкција „дели „логику поступка“ и истраживачке циљеве са анализом дискурса“.¹⁸⁾

Постструктуралистичка и конструкционистичка схватања дискурса отишла су, дакле, даље од његовог одређења као „језика у употреби“; фокусирајући се на конструктивну функцију/природу језика, водила су до идеје о моћи дискурса да конструише објекте, односно до његовог изједначавања са процесом стварања значења, са означавањем.¹⁹⁾ Тако савремени концепт дискурса по-

17) Павловић, Ј., Циновић, В., Милошевић, Н., „Теоријске претпоставке дискурзивних и наративних приступа у психологији“, *Психологија* 39/4, стр. 365-381, 2006, стр.366-367.

18) Павловић, Ј., Циновић В., нав. дело, стр.367-368.

19) Једна од стожерних дефиниција која је показала невероватну генеративну моћ јесте она М. Фукоа која одређује дискурс као језичку „праксу“ која систематски обликује објекат о којем говори“.

стаје уско повезан са конструктивистичким схватањем о природи сазнања и кључној улози језика у процесу социјалне конструкције значења. За разлику од традиционалног епистемолошког уверења да у процесу сазнавања света непосредно откривамо објективна својства појава, која су израз њихове „праве“ и непромењиве природе (есенцијализам), полази се од идеје да су језичке категорије посредством којих мислимо о појавама, тј. кодирамо стварност, заправо продукт социјалних и културних утицаја, односно језички, а самим тим и социјални, културни и историјски конструкти. Свака репрезентација стварности стога представља само једну од могућих интерпретација (конструката, дискурса, наратива); уместо „објективног знања“ постоји само мноштво дискурса који на различите начине тумаче стварност.

Теза о конститутивној (конструктивној) улози језика има бројне импликације за саму анализу дискурса, од којих је посебно важна та да се дискурси граде на темељу постојећих језичких извора, односно писаних и усмених остварења језика. Језик и лингвистичке праксе пружају системе израза, наративних форми и метафора из којих се „прикупља“ одређено значење и смисао. Овај процес увек подразумева *избор* између бројних, „конкурентских“ дискурса, па су значења стога често фрагментарна (а не целовита), вишеперспективна (а не хомогена) и динамична (а не статична и непроменљива). Тако долазимо до одређења дискурса као „система исказа који конструише објекте“, као „интерпретационог система“, односно „континуираног процеса стварања значења и његовог јавног циркулисања“, као „скупа значења, метафора, представа, слика, прича, исказа који“ (...) „заједно производе одређену верзију догађаја“²⁰⁾

Свим овим, до сада разматраним одређењима дискурса заједничко је схватање о конститутивној природи језика, и ово схватање било је кључно увођење овог појма у аналитички апарат не само социјалингвистичких дисциплина (функционална и когнитивна лингвистика), односно анализе дискурса као централног интердисциплинарног подручја његовог проучавања, већ и у социјалносемиотичка, социолошка, антрополошка, психолошка проучавања, филозофију језика, теорију књижевности, реторику, студије културе и медија,²¹⁾ и, што је посебно важно за тему овог рада, у про-

20) Халми А., Белушић, Р., „Социјалноконструктивистички приступ анализи дискурса“, *Медијска истраживања*, 10, 2, 2000, стр. 35-50; Бер, В., *Увод у социјални конструкционизам*, Zepher Book World, Београд, 2001, стр. 83.

21) Савић, С. *Анализа дискурса*. Филозофски факултет, Нови Сад, 1993.

учавање политичке употребе језика, односно истраживање политичког дискурса.²²⁾

Будући да дискурс означава друштвену употребу језика, анализа дискурса усмерена је преваходно на функције језичких/комуникационих структура у датом контексту социокултурне праксе. Анализирају се форма, структура и организација дискурса на свим нивоима језика – фонолошком, лексичком и граматичком, као и на вишим нивоима текстуалне организације, који се односе на систем размене, структуру аргументације и жанровске структуре. Полазна претпоставка јесте та да било који ниво организације може бити релевантан за критичку и идеолошку анализу.²³⁾ Уз то, што је подједнако важно, концепт дискурса садржи и вредносну компоненту. Не постоје неутрални дискурси, јер говором бирамо одређени систем значења и вредности, одређујући свој идентитет и позицију у односу на постојеће дискурсе (тј. системе вредности) у друштву.²⁴⁾

Мада се анализа дискурса некада одређује као проширивање лингвистичке анализе на феномене којима се традиционална лингвистика мало бавила, у референтној литератури доминира њено одређење као интерициплинарног подручја, које укључује различите научне дисциплине. Хетерогена природа анализе дискурса повезана је и са чињеницом да се ради о методи друштвених истраживања, корпусу емпиријског знања о социјалној употреби језика у различитим комуникационим контекстима, теоријском промишљању о природи и деловању људске комуникације, као и о механизмима конструкције и репродуковања друштвене стварности. У том смислу, иако је исход анализе дискурса увек дескрипција одређеног језичког феномена, могло би се рећи да њен крајњи циљ често подразумева критику друштвених појава (нпр. родне неравноправности, расизма, хијерархијског и монолошког модела односа између наставника и ученика, стратегија манипулације у политичком маркетингу, и сл.), односно захтев за друштвеном променом.²⁵⁾

22) Wilson, J., "Political Discourse." *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing, 2003.

23) Fairclough, N., *Critical discourse analysis: The critical study of language*, London, Routledge, 1995, pp. 7.

24) Могућност избора омогућава нам да постанемо активни чиниоци промене у друштву, јер када изаберемо да репродукујемо доминантан дискурс, доприносимо одржавању постојећег стања, а када својим језичким избором тај доминантни дискурс доведемо у питање, доприносимо његовој промени, а самим тим и промени система вредности који је њиме одређен.

25) Треба разликовати анализу дискурса којој је циљ разумевање самих језичких и комуникацијских целина (као у лингвистици текста) и анализу дискурса као методолошко

Готово да нема савременог теоретичара друштва који не сматра да је изучавање „језика у употреби“ у различитим друштвеним контекстима, односно истраживање међусобних веза између језика с једне стране, и социјалних структура и понашања с друге стране, од великог научног значаја. Савремена проучавања усредсређују се на испитивање тога како дискурси једног друштва истовремено рефлектују, конституишу и репродукују одређену друштвену организацију, културне вредности, веровања и норме; како дискурс илуминира/генерише социјалне процесе, а посебно унутар социјалних конфликта; коначно и саме релације дискурса и социологије постају предмет истраживања.²⁶⁾

Изучавање медијског дискурса доноси широк опсег емпиријских студија о начинима на који дискурси, садржани у различитим доменима медијског утицаја, делују на чланове једне заједнице. Медијски дискурс описује се не само као посредник, већ и активни учесник у кодирању информације. Схватање медијских представа као дискурса

Полазећи од тезе о конструктивној природи информације, проучаваоци медија сагледавају их као „сет институционализованих дискурзивних пракси које се боре та хегемонију значења и репрезентације“. Медијски дискурси схватају се као „реконтекстуализујући принципи“ за присвајање других дискурса, и њихово довођење у међусобне релације, с циљем њиховог ширења и масовне употребе.²⁷⁾ Разматрајући дискурс као индикатор услова истинитости медијски обрађене информације, откривају дискурсно мотивисани прелазни случајева у којима се одређени исказ може сматрати неистинитим, али не и лажним. Ово сазнање наводи на закључак да се граница између незнања и манипулације информацијом у медијском дискурсу лако неутралише и прелази, па је потребно обратити пажњу на овакве случајеве у рецепцији медијских информација.

У проучавању медијских текстова дискурс се користи као индикатор услова истинитости медијски обрађене информације, откривају се дискурсно мотивисани прелазни случајеви у којима се одређени исказ може сматрати неистинитим, али не и лажним. Увиди у то како се граница између незнања и манипулације информацијом у медијском дискурсу лако неутралише и прелази, упућују

средство за разумевање и критику различитих аспеката друштвеног живота.

26) Grimshaw, A., „Discourse and Sociology: Sociology and Discourse.“ *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing, 2003.

27) Chaulairaki L., „Political discourse in the news: democratizing responsibility or anesthetizing politics“, *Discourse&Society*, Sage Publications, Vol.11(3) 2000, стр.295

на вашност истраживања оваквих случајева у рецепцији медијских информација.²⁸⁾

Природа термина политички дискурс веома је рефлексивна и потенцијално двосмислена. Термин је сугестиван у бар два смисла: да је дискурс по себи политички; да је анализа политичког дискурса једноставно анализа одређеног типа дискурса, без експлицитних референци на политички контекст и политички садржај. Алу, судећи по бројним дефиницијама, сви дискурси могу бити сматрани политичким, па су према томе и све анализе дискурса су потенцијално политичке, а тиме се сама анализа политичког дискурса може сматрати политичком. Ова потенцијано конфузна ситуација произлази углавном из дефиниција политичког у терминима општих појмова као што су: моћ, конфликт, контрола, доминација (Фааирилох, Гиденс, Бурдије, Ван Дијк). Третирајући све дискурсе као политичке у најопштијем смислу излажемо се опасности од претераног генерализовања концепта политичког дискурса.²⁹⁾

Решење може бити ограничавање теме на формалне и неформалне политичке контексте и политичке актере. У том смислу већина онога на шта се реферира појмом критичка лингвистика (Феркл 1992) или критичка дискурс анализа (Ван Дијк)³⁰⁾ повезано је са радом на политичком дискурсу, не само због анализираних материјала који је формално политички, већ зато што су аутори тиме себе учинили експлицитно политичким актерима.

Мада је у конкретним случајевима тешко је одрживо ограничење политичког у горенаведеном смислу, јер је то често питање нагласка ,оно је корисно као полазна основа. Уз то, теко је замислити потпуно објективну, неполитичку концепцију/схваћање политичког дискурса. У том смислу, највише што аналитичар дискурса може јесте то да буду начисто са властитим мотивацијама и перспективама. У том смислу најадекватнији је општи приступ који подразумева критицизам на основу којег твди да многе студије политичког језика откривају сопствене политичке склоности.

Многе од студија усвојиле, експлицитно или имплицитно, критичку перспективу, али уз ове постоје и друге, од дескриптивне до психолошке. Док језик остаје централан за политички дискурс, промењен је баланс између језичке и политичке анализе и комен-

28) Васић, В., „Услови истинитости у медијском дискурсу“, у *Дискурс и дискурси*, стр.337-355

29) Wilson, J., “Political Discourse.” *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing, 2003.

30) Van Dijk, T.A., “Critical Discourse Analysis.” *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing, 2003.

тара. Нагласак на првом јесте нешто што генерално разликује политичку дискурс анализу од политичког истраживања.

Полазна идеја критичке анализе дискурса јесте та да је стварност конструисана посредством дискурса, тј. кроз праксу писања и говорења о њој, па је и њен основни циљ одговор на питање како се ова базична функција дискурса остварује. Она истражује конкретне структуре и стратегије текстова (говора, вербалних интеракција или комуникативних догађаја) посредством којих се остварује репродукција друштвене моћи; она трага за идеолошким значењем језичких избора говорника, као и за одређеним обрасцима у дистрибуцији њихових избора.³¹⁾

Њен основни задатак јесте да се кроз анализу језичких средстава учине *видљивим* механизме кроз које се поредак моћи и дискриминаторски обрасци друштвених односа успостављају, манифестују и (само)одржавају, као и којим и чијим интересима служе, а како би се на основу тога промислили могући модалитети отпора против „опресивних културних наратива“.³²⁾

Посебно се наглашава потреба за преиспитивањем ауторитета и легитимитета дискурса који наводно изражавају позиције „објективног знања“, пожељних образаца мишљења и понашања, као и модела социјалних односа. Реч је о томе да друштвене снаге које су носиоци моћи и које креирају доминантне дискурсе и наративе, у њима најчешће нису представљене као производ друштвених пракси подложних преиспитивању, већ као природне, дате и самим тим непроменљиве. Један од основних механизма одржавања моћи у друштву јесте управо оваква *натурализација* одређеног (постојећег) друштвеног поретка путем језика.

Политички потенцијал језика велика је и стара орвеловска тема. У случају политичког језика проблем није толико сама манипулација, колико њен циљ. Теза да манипулисање и ограничавање онога што је могуће у језику, значи истовремено и ограничавање онога што је могуће у мишљењу, односно акцији, веома је узнемиравајућа, али и стимулативна за разна промишљања отпора репресивном друштвеном поретку. Лингвистичке опције и избори за репрезентовање света тако нису само питања од централног значаја

31) Van Dijk, T., "Critical Discourse Analysis." *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing, 2003.

32) Giroux, H. A., *Counternarratives: cultural studies and critical pedagogies in postmodern spaces*. New York, Routledge, 1996.

анализу политичког дискурса, већ и за осмишљавање политичких акција.³³⁾

Конфликти око лексичких интерпретација представљају важан чинилац друштвене стварности, будући да свакодневне речи, организоване и структуриране на одређени начин, могу у промишљању одређеног проблема добити јасне политичке импликације и остварити видљиве ефекте. Многе димензије језика укључене су у политички „аутпут“ и значајне су за остваривање политичких утицаја. Стога многи узорци политичког дискурса, присутни у медијским садржајима, могу бити мапирани као манипулативни на различитим нивоима језика, од лексике до прагматике. Централни циљ анализе политичког дискурса и јесте препознавање конкретних начина на које су језички избори манипулисани у остваривању специфичних политичких ефеката.

Овим уводним раматрањима настојали смо да пружимо приказ основних значења појма дискурс, да им дамо изванредан коментар, повезујући их у основне линије концептуализације; да дамо један синтетизујући поглед на богађење садржаја појма посредством његове научне употребе, која га је учинила несводљивим на речничке и уско лингвистичке дефиниције, извајавши га интердисциплинарним развијањима од техничког термина, у поливалентно оруђе друштвене анализе.

ПОЈАМ ДИСКУРСА У СХВАТАЊУ МИШЕЛА ФУКОА

Иако своја истраживања није назвао анализом дискурса, Фуко је, објашњавајући генеалогiju постструктуралистичке анализе дискурса, пружио концептуална полазишта која су постала теоријски и методолошки оквир водећих савремених приступа у анализи дискурса.

Фукоов приступ истраживању дискурса по много чему може се сматрати алтернативним. Његова основна поставка представља својеврсни обрт у односу на дотадашње концепте дискурса: „Дискурси се више не разматрају као скуп знакова (означитељских елемената који упућују на садржаје и представе), већ као праксе које систематски обликују објекте о којима говоре“.³⁴⁾

За разлику од већине теоретичара, Фукоа више од манифестног садржаја писаног и говорног текста интересује његова латент-

33) Wilson, J., „Political Discourse.” The Handbook of Discourse Analysis. Schiffirin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing, 2003.

34) Фуко, М., *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998, стр. 54 .

на структура која има своје историјско изходиште. За Фукоа „дискурс није просто оно што борбе или системе доминације преводи у језик, него је оно за шта се и чиме бори. Дискурс је моћ коју треба задобити.“³⁵⁾ Моћ је, дакле, дискурзивна категорија, упражњен положај који се може запосести од стране појединаца и институција.

Алтернативност Фукоовог приступа дискурсу огледа се пре свега у његовом постмодернистичком одбацивању „великих синтеза“, континуитета, центрираности на суверени субјект и тоталитета знања. Уместо тога Фуко се усмерава на откривање дисконтинуитета, померања и трансформација. Будући да знање није дато у форми тоталитета, нема ни „тоталитета дискурса“, па Фуко избегава да дискурс анализира из једне упоришне тачке.

Иако Фуко своја истраживања није називао анализом дискурса, „археологија знања“ и „генеалогичка“ неретко се у њу сврставају. Његова најпознатија метода – археологија знања, анализира појаву исказа, њихове међусобне односе, правила њиховог јединства, њихове промене, настајање и нестајања; она треба да одговори зашто су се у једном тренутку, од свих могућих, појавили баш одређени искази и каквом су режиму појављивања, спајања, низања и прекида су били подређени. Друга метода, названа генеалогичка или „дискурзивна анализа моћи“, полази од дискурзивних пракси успостављања поретка дисциплинујуће моћи у различитим институцијама, њихових различитих стратегија које су за циљ имале успостављање доминације, контролу и потчињавање. Генеалогичка треба да одговори на питање како односи моћи доприносе произвођењу одређеног броја исказа.³⁶⁾

Разматрајући формативну улогу хегемонијског дискурса и његова „искључења“ која одређују дискурзивно подручје, Фуко издваја: спољне системе искључивања (који се односе на жељу и моћ) и у њих убраја: забрану речи, искључивање и „вољу за истином“; интерне поступке којима дискурси врше властиту контролу – а то су „коментар“, „аутор“ „дисциплина“ а који функционишу као принципи класификације, уређивања, расподеле, што води овладавању димензијом „догађаја и случаности“ дискурса и поступке ограничавања дискурса, одређивања услова примене, односно наметање правила, ограничавање приступа што води „проређивању“ говорних субјеката и обезбеђује њихову расподелу у

35) Фуко, *Поредок дискурса*, Карпос, Лозница, 2007, стр. 9.

36) Павловић, Ј. Циновић, В., Милошевић, Н., „Теоријске претпоставке дискурзивних инаративних приступа у психологији“, *Психологија*, стр. 365-381, 39(4)2006, стр 373.

различитим типовима дискурса и омогућује присвајања дискурса од стране извесних категорија субјеката.³⁷⁾

Разоткривање поступка искључивања из дискурса Фукоу је било посебно важно. Забрана се овде односи на искључивање одређеног типа говора из простора комуникације, као и на право субјекта да говори. Друга врста искључивања је маргинализовање: одређени дискурс није забрањен, већ се игнорише и потискује. У сваком случају, „претпоставка је да одређени (ако не и сваки) дискурс на неки начин носи истину и одређено значење које се потенцира а које особу без увида у исте, односно одређених знања смешта изван подручја компетитивних и артикулисаних дискурса и тако искључује“.³⁸⁾

Фуко посебно наглашава да дискурзивни догађај производи одређени учинак и да он јесте учинак; овде је реч о “цензурама које поништавају тренутак и субјект распршују у мноштво могућих позиција и функција.” Тиме се субјект размешта на разна дискурзивна поља и „тако се и у саму срж мишљења уноси случај и дисконтинуитет. Ипак, својеврсна контрола производње дискурса онемогућава потпуну анархију – моћ и технике дисциплинирања, обликовања дискурса (цензуром, одбацивањем, искључивањем) имају за резултат кохерентан исказ, али и пад у идеологизацију“.³⁹⁾

Фуко сагледава успостављање дискурса као својеврсну “производњу” истине, говорећи о посебним „режимима истине“. Сваки исказ, да би могао претендовати на истинитост, мора бити „мапиран“ у мрежи исказа који чине одређени дискурс. Дискурси се ту јављају као „мапе исказа“ које се конституишу на темељу „дубинског знања“ Процес „мапирања“ врши се према правилима тог знања⁴⁰⁾. Сам појам истине треба, према Фукоу, разумети као „систем поступака за производњу, регулацију, дистрибуцију и деловање исказа“, а овај систем, тј. истина „повезана је кружним односима са системом моћи који је ствара и одржава“. Епистема представља историјски период у коме одређене врсте „дубинског знања“ постављају границе спознаје, тј. она одређује услове под

37) Фуко, М., *Поредак дискурса*, Карпос, Лозница, 2007.

38) Тончи Str. 3-4

39) Valentić, T., „Pojam diskursa u filozofiji Michaela Foucaulta“, str.5-6. <http://www.scribd.com/doc/57283819/04-pojam-diskursa>

40) У тексту „Фукова археологија“ Јан Хекинг указује на двоструко значење појма знања у оквиру теорије моћи. *Connaisance* је знање у конвенционалном смислу, које се односи на „површинске предмете“, док *savoir* представља „оквир унутар ког свака површинска хипотеза добија свој смисао“. *Savoir* је, дакле, „дубинско знање“ у виду скупа правила која одређују која врста исказа ће ваљати као истинита или лажна у неком подручју. (Ивковић, Филозофија и друштво, 2/2006, стр. 63)

којима се може доћи до новог знања у различитим областима. Фуко настоји да одговори како то дубинско знање делује у смислу ограничавања могућности спознаје.⁴¹⁾

Одређујући дискурс као посебним правилима уређен скуп исказа који сачињава једну дискурзивну творевину, а сталност карактера исказивања као нешто што чини његово јединство, Фуко је идентификовао и правила на основу којих групе исказа остварују јединство, у виду науке, теорије или текста. Он издваја следећа правила формирања дискурзивне творевине: правила образовања и прегруписивања објекта; правила обликовања исказних модалитета (режима исказивања); правила организације појмова у системе (концепте); правила везана за теоријске/тематске изборе и правила укључивања дискурзивних субјеката.⁴²⁾

Када се унутар извесног броја исказа „може описати један такав систем расипања“ (распореда) унутар којег се „међу објектима, типовима исказивања, појмовима, тематским изборима може одредити нека правилност“ (поредак; корелације; положај, односно позиције у заједничком простору; функције, односно реципрочно функционисање и повезани преображаји), можемо рећи да се ту ради о некој дискурзивној творевини. Основа јединства одређене групе исказа који чине дискурзивну творевину не лежи, дакле, у заједничком објекту, исказном режиму, концептима или тематским изборима, већ у присуству систематске дисперзије тих елемената.⁴³⁾

Разматрајући формирање објеката дискурса Фуко је описао три ниоа односа: „праве“ односе, независне од свих дискурса, на пример, између институција, техника, друштвених форми; рефлексивне односе формулисане у самом дискурсу и дискурзивне односе који омогућавају настајање и одржавање објеката дискурса. „Дискурзивни односи нису унутар дискурса: они не пвезују међусобно појмове или речи, не успостављају између реченица или ставова дедуктивну или реторичку структуру“. Али, оно нису ни односи спољашњи дискурсу, већ су на „рубовима дискурса“, „нуде му објекте окојима може говорити, одрежују сплет односа које дискурс треба да оствари да би могао да говори о овом или оном објекту“. Ови односи не карактеришу језик којим се дискурс користи, нити услове у којима се одвија „него сам дискурс као праксу“⁴⁴⁾

41) Ivković, M., „Fuko versus Habermas moderna kao nedovršeni projekat naspram teorije moći“, *Filozofija i društvo* 2/2006, str. 59-76, Beograd, str. 63

42) Фуко *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998. стр. 81.

43) Фуко, М., *Археологија знања*, стр. 42.

44) Фуко, М., нав. дело стр. 51.

У смислу у којем га користи Фуко, дискурс је специфична “формација” коју треба разликовати од говора као предмета лингвистике и психоанализе; дискурс је схваћен као специфична пракса, и то пракса независна од субјекта, дисконтинуирана, те подложна властитим законима; „такву праксу филозофски треба појмити као својеврстан продуктивитет. Дискурс се не успоставља (тј. самоуспоставља) као власништво субјекта, већ управо обратно – он “омогућује”, твори субјект барем у толикој мјери да га конституира и одређује. Стога можемо рећи да су такве дискурзивне формације нужне како за конституирање субјекта, тако и за његову разградњу”.⁴⁵⁾

ФУКО –ХАБЕРМАС: ДИСКУРС МОЋИ ИЛИ МОЋ ДИСКУРСА

У овом делу рада одлучили смо се да кроз неку врсту контрастног паралелизма представимо схватања два водећа друштвена милиоца Жиргена Хабермаса и Мишела Фукоа, јер смо уверења да супротност њихових позиција осветљава једну од суштинских тензија модерности, тензију између нормативног и стварног, и овај дуализам погледа пројектује се и на њихов однос према савременој демократији и цивилном друштву, односно према јавним дискурсима и схватању моћи коју за њих везују.

Најопштије посматрано, можемо рећи да се у својим поставкама Хабермас везује за идеју моралности и консензуса, идеју историјског прогреса утемељеног у разуму, док Фуко инклинира стварној историји у појмовима сукоба и моћи, а саму рационалност сагледава кроз системе маргинализовања и потчињавања другог и другачијег. Полазећи у својим истраживањима од истог историјског периода у коме Хабермас проналази корене модерности и рационалности, као и процесе конституисања јавне сфере, Фуко своје опсервирање користи како би открио механизме маргинализације, контроле и потчињавања, утемељене у том истом рационалном духу.

Истичући централни значај слободне и рационалне јавне расправе за демократију, Хабермас потенцира моментат сагласности који се јавља као нужан у процесу остваривања међусобног разумевања. А кад је реч о валидности тврдњи и захтева, он је објашњава везујући је за ненасилни консензус, јер сви могу слободно

45) Valentić, T., „ Pojam diskursa u filozofiji Michaela Foucaulta“, стр.1. <http://www.scribd.com/doc/57283819/04-pojam-diskursa>

учествовати у њеном општем разматрању, све док се не задовоље сви различити аргументи и интереси везани за валидности норме која је објект оспоравања и о којој мора бити од стране свих донесена одлука о њеној прихватљивости. „Тако Хабермас уводи принцип валидности као универзалистички принцип етике дискурса, а слично томе уводи и појам истине: 'аргументација осигурава да сви заинтересовани узму учешћа једнако и слободно у потрази за истином, и где је једина сила која која принуђује учеснике снага бољег аргумента'“.⁴⁶⁾

Док се Хабермас фокусира на проблеме комуникативне акције и етике дискурса, јер му је циљ да појасни саме претпоставке процеса међусобног разумевања које се могу сматрати универзалним будући да су по њему неизбежне⁴⁷⁾, Фуко инсистира на томе да је комуникација увек и у свим временима била прожета структурама моћи, јер је моћ присутна увек. Зато је, по њему, бесмислено оперисати у концепту комуникације у коме моћ одсуствује. Посматрана кроз оптику моћи, комуникација може бити окарактерисана само у категоријама „не-рационалне реторике“, доминације и интереса, а хабермасовска валидност као потиснута елоквенцијом, скривеном контролом и харизмом. У том смислу Хабермасова претпоставка комуникативне акције изван односа моћи показује се као априористичка и нетачна.⁴⁸⁾

46) Та два појма, „валидност“ и „истина“ код Хабермаса добијају одређену интерпретацију и постижу се по њему у стварности помоћу пет кључних претпоставки, или процесних елемена етике дискурса. Прва је та да ниједна од страна у расправи не сме бити искључена из дискурса; друга је та да сви учесници треба да имају једнаке шансе да изнесу своје гледиште; трећа да учесници треба да могу и желе да се отворено емпатички поставе према туђим гледиштима; постојеће разлике у егзистирајућим моћима између саговорника треба неутралисати, како оне не би утицале на формирање консензуса; учесници морају отворено да објасне своје циљеве и намере (захтев за општошћу дијалога; аутономност као идеални облик мишљења; неутралност моћи; транспарентност). Етика дискурса, како сам Хабермас каже, нема утицаја на појединачне, посебне оријентације, већ успоставља процедуре које омогућавају непристрасност при одлучивању. У том смислу, Хабермас предлаже универзалистичког моралисту, оног ко посматра ствари одозго теоретизирајући, јер правила која одређују коректност самог процеса дата су као унапред нормирана, дакле нормативно су дата као претпоставке идеалне говорне/ комуникативне ситуације. Као последица посматрања процеса који води консензусу и тврђи о валидности на којој сен заснива, чине сам центар Хабермасовог рада. На тај начин, сматра аутор, Хабермас се јавља као сушти легалиста и лојалиста, јер покушава да озакони одређене принципе, унутар којих његов систем може да постоји (Flyvbjerg, B., „Habermas and Foucault: Thinkers for Civil Society?“ *The British Journal of Sociology*, стр. 213-214).

47) Иако Хабермас види комуникативну рационалност као нешто што је на удару модерног друштва, сматра ипак да само језгро комуникативне рационалности, тај уједињујући, на аргументима заснован говор представља централно искуство у развоју човечанства Flyvbjerg, B., „Habermas and Foucault: Thinkers for Civil Society?“ *The British Journal of Sociology*, Vol 49, No 2, 1998, pp 210-233, стр. 210-212.

48) Чак и његови најватренији следбеници попут Шиле Бенхабиг и Александра Ферара, оштро су критиковали Хабермасов формализам, идеализам и неосетљивост за контекст.

Фукоова примедба Хабермасовом (комуникативном) концепту моћи, базирана је на његовим поставкама природе моћи у модерном добу, и из њих произашлом радикалном оспоравању идеала јавног простора делиберације, ослобођеног сваке принуде. Његово теоретизирање модерне моћи дисциплиновања почиње заправо с одбацивањем проблематике легитимности. Остављајући по страни фундаменталну либералну дистинкцију између легитимне и нелегитимне моћи, Фуко осветљава „локални, континуирани, продуктивни, капиларни и исцрпљен карактер модерне моћи.“ Јер, како аутор наводи, „чврсто ткање мреже материјалних принуда моћи – њене различите микротехнике за стварање послушних тела и самонадзирућих субјеката – остаје невидљиво док год га третирамо као сувереност. (државну)“.⁴⁹⁾

Реч о је о анахроном моделу државне моћи, заснованом на уговору и намењеном заштити људских права, који либерална теорија подржава својим наметањем проблематике легитимности. А тако, по Фукоу, либерална парадигма „правни апарат“ крије „растуће и подмукле форме модерног дисциплиновања и доминације.“ Хабермас се не служи дискурсом права у постулирању својих тежишта критике савременог друштва, нити се у опсервирању моћи служи моделом суверенитета. Он се усредсређује на могућности остваривања позитивне моћи која се јавља из „заједничког деловања“ ,комуникативне интеракције, као супротности негативној, репресивној моћи. Негативни или репресивни аспекти су лоцирани негде другде, и идентификовани са силом, насиљем и хијерархијом.⁵⁰⁾

За Фукоа, ова „позитивна“ моћ је исувише чиста, она је заправо анахрони демократски аналогон државоцентричном либералном моделу. Оба модела моћи, позитиван – који је пружио теорија јавне сфере и негативан – подржан од стране либерализма, онемогућавају нам да видимо конститутивно деловање модерне моћи и њену фундаменталну улогу у производњи субјеката. На неки начин либерално постулирање негативне, репресивне државне моћи путем потенцирања заштите права, добија својеврсну паралелу у Хабермасовом спецификовању нужних формалних услова за постизање „неприсилне сагласности“. Његова теорија јавне сфере као да помера либералистичку „зону ослобођену моћи“ (моћ

(Flyvbjerg, B., „Habermas and Foucault: Thinkers for Civil Society?“, стр. 216, 218).

49) Villa D., „Postmodernism and the Public Sphere“, *The American Political Science Review*, Vol. 86. No 3, 1992, стр. 714.

50) Villa D., нав. дело, стр. 714-715

се разумева као врста легитимне принуде) из приватног у јавно подручје, редефинишући моћ као „способност да се делује заједнички“. Све док је јавна сфера очишћена од субјективних /стратегичких интереса, она је слободнија од принуде у односу на либералистичку, од моћи слободну приватну сферу.⁵¹⁾

Ограничења теорије јавне сфере која је доводе у раскорак са природом модерне моћи најочитија су у наивном поуздању у услове симетрије, нехијерархије и реципрочности као адекватне гаранције постојања простора ослобођеног принуде, будући да „формирање аутономних индивидуа – њихове субјектификације – није лако одвојиво од њиховог покорвања.“ Тако је остваривање идеалне говорне ситуације могуће замислити само као „псеудоаутономију у условима псеудосиметрије“. Теорија јавне сфере барата „нормализујућим карактером комуникативне акције“, а консензус је као критеријум сувише је прост инструмент за такав задатак. Наиме, тако остаје неиспитан аутонадзор као део грађанских врлина (који је интернализовао хегемонистичку концепцију јавног добра), као и „комуникативни рационални разлог“ (који је интернализовао хегемонистичку концепцију онога што конституише „бољи аргумент“).⁵²⁾

Анализирајући различите облике објективизације и формализације знања и реализације „моћи истине“ коју људи прихватају и потчињавају јој се, Фуко открива начине којима људи владају собом и другима, кроз успостављање „режима истине“; односно показује како одређени „режим рационалности“ истовремено ствара законе и процедуре за вршење одређених радњи, као и како „дискурс истинитости“ легитимише одређене активности, нудећи принципе и разлоге који им иду у прилог.⁵³⁾

У свом делу „Поредак дискурса“, Фуко је понудио низ идеја о дискурсу моћи, поставивши референтни оквир серији студија о контроли продукције дискурса („забрана речи“, подела на безумно и разумно, воља за истином) којом се остварују значајни видови социјалне контроле. Дискурс је према Фукоу повезан са моћи, јер барата правилима искључења. Моћ и знање међусобно повезани и зато је, по аутору, сваки људски однос борба и преговарање око моћи. Моћ је увек присутна и може да произведе и обузда истину. Бавећи се дискурсом сексуалности, лудила, деликвенције и права, Фуко закључује да велике истине о објектима наведених дискурса

51) Villa D., нав. дело, стр. 715,717.

52) Villa D., нав. дело, 715.

53) Smart B., *Michel Foucault, Revised Edition*, Rautlage, London- New York, 2004., стр. 134.

нису само системи значења, већ производи нарочитих стратегија и техника социјалне интеракције које он назива „дисциплинама“. Како истиче, „у сваком се друштву продукција дискурса у исти мах контролише, селекује, организује и расподељује, и то у извесним поступцима чија је улога да укроте моћ и опасност дискурса, да овладају његовим непредвидљивим догађајима, да избегну његову тешку и опасну материјалност“.⁵⁴⁾

Фуко је, анализирајући моћ, закључио да она уопште није ухватљива кроз конституционализам у пољу принуде. Оваква теза представља за њега део просветитељског наратива који је Ј. Хабермас некритички преузео. Фуко то назива извесном представом моћи-закона или *juridico discursive* „језик закона је језик моћи, јер закон је моћ принуде“. Његов резон је: деконструкцијом моћи, путем разумевања њене генезе, механизма функционисања, њених циљева, демаскирати моћ, у које спада и дискурс законитости, развргнути лажну истину која се крије иза дискурса моћи а политичку анализу заменити децентрираним тумачењем, разумевањем саме моћи. За Хабермаса тај систем функционише у смислу да је суверенитет/легалитет основна претпоставка потребна за регулацију моћи путем закона. Њега не занима што се моћ успешно скрила иза тог закона и његове наводне контроле.⁵⁵⁾

Док Хабермас прописује начине и процедуре за руковођење јавним дискурсима, не говорећи ништа о стварним исходима тих процеса, Фуко, међутим, не прејудуцира ни такве процесе ни њихове исходе, већ предлаже фокусирање на конфликт и на односе моћи (као кључне тачке борбе против доминације). Фукоовски појединац ухваћен је у мрежу дискурса, јер је као субјект одређен позицијом у дискурсу коју му додељују институције и друштвени односи, па његова субјективност представља својеврсни резултат дискурзивне праксе спровођења дисциплинујуће моћи.

54) Фуко, М., *Поредак дискурса*, Карпос, Лозница, 2007.

55) Сам Хабермас сматра да дискурс не може да створи услове потребне за остварење демократије и етике дискурса. Дакле, дискурс о етици све што Хабермас може да понуди. То је и основни проблем његовог промишљања, јер нам приказује утопију комуникативне рационалности, али не и начин да се до ње дође. Он сам спомиње недостатак кључних институција и социјализације као препрека за дискурзивно доношење одлука. Међутим, Хабермасу мањка конкретно разумевање релација моћи које је потребно за политичку промену. Проблем искључења ставља Хабермаса у незгодну позицију јер га пракса оповргава у том смислу да су само у пољу конфликта и сукоба мишљења искључених, феминисткиња, па и „зелених“, могла да постигну нешто на афирмацији својих позиција, а никако путем рационалног консензуса. Историјски процес конституисања саме јавне сфере развија се не кроз рационални дискурс, већ кроз борбу. (Flyvbjerg, B., „Habermas and Foucault: Thinkers for Civil Society“, стр. 213- 215).

Борба против доминације од кључног је значаја за развој цивилног друштва, односно демократије, како када је реч о унутрашњим сукобима група унутар цивилног друштва, тако и када је реч о сукобу самог цивилног друштва и државе, или цивилног друштва против капитала. Одбацујући тоталитарне теоретизирајуће приступе слободи, Фуко за политички задатак сматра критику рада институција које су наизглед неутралне и независне, на начин да политичко насиље које се крије иза њих може бити демаскирано. Мислећи на Хабермаса, Фуко истиче: „проблем није у томе да се релације моћи разреше у утопији перфектно транспарентне комуникације, већ да се понуде технике управе, принципи права, као и етике који би омогућили да се доминација као последица „игра моћи“ сведе на минимум“. Отпор и борба насупрот консензусу представљају за Фукоа најчвршћу основу практиковања слободе.⁵⁶⁾

На крају овог закључног разматрања треба се још једном подсетити да је његов смисао било супротстављање два потпуно различита приступа у промишљању друштва, Фукоовског неексплицираног, али подразумеваног промишљања борбе наспрам контроле и конфликта наспрам хабермасовског консензуса и његовог конструисања комуникативних идеалитета као претпоставки демократизације јавне комуникације и друштва у целини. Да би сагледавање карактера цивилног друштва и демократије било потпуно, потребно је поставити конфликт и моћ у његово средиште, као што чини Фуко, за разлику од Хабермаса. Оно што остаје отворено јесу питања – да ли је уопште могуће раздвојити рационалност и моћ једну од друге у самој друштвеној комуникацији, и да ли рационалност може бити виђена изоловано од саме моћи.

Борбе у јавној сфери воде се око првенства дискурса у стварању иницијалних дефиниција појава/проблема друштвене стварности, односно у формулисању параметара њихове интерпретације. Структуре моћи претендују на то да означавају одређене дискурсе као „истините“, насупрот осталим и тако остварују предност у означавању стварности. Будући да су дискурси тесно повезани с односима моћи и имају важне политичке импликације, њихово проучавање је незаобилазно у промишљању друштва и политике.

---

56) Flyvbjerg, B., „Habermas and Foucault: Thinkers for Civil Society?“, стр. 224

Milena Pesic

CONCEPTUAL BASIS OF RESEARCH ON DISCOURSE RELATION, POWER, POLITICS AND DEMOCRACY

Summary

Generally understood as the linguistic/semantic structures represented in the written and spoken medium, in accordance to the determined rules and communication intention, i.e. the use of it in certain conversational and sociocultural/political context, the discourses represent the sociolinguistic phenomena, which analysis is as of no doubt of scientific importance; they are, nevertheless, not only the important factors in the process of social communication, but also closely linked to the means by which a society is governed and how it is managed. This points out the importance of research of the role of governing/ public discourse in the construction of social life, identity and social performance, as well as of analysis of its political dimensions. Relevant theoretical basis of such research, which received its numerous empirical achievements and angles, is questioning the relation of the discourse, power and politics. One of the inevitable departure of such conceptual analysis is certainly a research, that was scientifically very productive in the last two decades, of the concept of discourse, or providing some kind of encoding of the meaning of it, pointing out its different dimensions and different contexts of its use.

In that purpose, at the beginning of this study, we provide a review of basic meanings of the discourse, gave them some feedback and determined the baseline conceptualization of this term. Furthermore, we tried to provide a synthesized view on the expansion and enrichment of this concept, which is the technical (linguistic) term, through the interdisciplinary development and specifications carved into a multifunctional tool for the social analysis. The political potential of a language and its (mis)use is the eternal Orwellian theme that has entered into a combination of interdisciplinary interpretation of the various spheres and levels of expression. The discourse is seen as a kind of a linguistic structure, which social use represents a specific exertion of power. By linking the notion of discourse with the concept of power in his research, Michel Foucault gave the main impetus to these studies, therefore this article gives a special attention to his fundamentals of research. As a unique conclusive review, in contrast to Habermas' concept of communicative power as the power of discourse / debate, we set up a Foucaul-

tian discourse of power and by comparing their opposing positions we indicate the two final points in the conceptualization of this term.

Key words: discourse, power, politics, democracy, language, communication, meaning, the public sphere

ЛИТЕРАТУРА

- Бер, В., *Увод у социјални конструкционизам*, Zepher Book World, Београд, 2001.
- Compact Oxford Dictionary, Thesaurus and Wordpower Guide [2001], Oxford University Press, New York
- Бугарски, Р., *Увод у општу лингвистику*, БИГЗ Београд, 1989
- Вујаклија, М., *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1986,
- Van Dijk, T.A., "Critical Discourse Analysis." *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing, 2003.
- Dijk, T. A. Van, *Tekst and context: Explorations in semantics and pragmatics of discourse*, Longman, New York
- Васић, В., „Услови истинитости у медијском дискурсу“ у *Дискурс и дискурси: зборник у част Свенке Савић* (ур. Васић, В.), стр. 337-355, Филозофски факултет Нови Сад, 2010.
- Wilson, J., "Political Discourse." *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing, 2003.
- Willa, D., Postmodernis and the Public Sphere, *The American Political Science Review*, Vol. 86, No 3, 2002.
- Grimshaw, A., "Discourse and Sociology: Sociology and Discourse." *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing, 2003.
- Ivković, M., „Fuko versus Habermas: moderna kao nedovršeni projekat naspram teorije moći“, *Filozofija i društvo*, str. 59-76, 2/2006, Beograd, 2006.
- Канингам, Ф., *Теорије демократије*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
- Лакић, И., *Анализа медијског дискурса о рату*“, *Дискурс и дискурси: зборник у част Свенке Савић* (ур. Васић, В.), стр. 269-282, Филозофски факултет Нови Сад, 2010.
- Marks, L., *A little Glossary of Semantic*, revue-texto.net. Retrieved maj, 2011.
- Павловић, Ј., „Дискурс као нова тема у психологији“ у *Зборник Београдске отворене школе*, 2005 (електронско издање), стр. 313-324
- Павловић, Ј. Циновић, В., Милошевић, Н., „Теоријске претпоставке дискурзивних инаративних приступа у психологији“, *Психологија*, 39(4) 2006, стр. 365-381.
- Пешић, Ј., „Анализа дискурса и њен однос са психологијом“. *Психологија*, 30/3, 1997.
- Речник књижевних термина, Полит, Београд, 1986.
- Серл, Џ., *Говорни чиновни*, Полит, Београд, 1991.

- Симић Р., Јовановић, Ј., „О дискурсу“ Узданица VI/2, стр. 7-21, Педагошки факултет Јагодина, 2009
- Simeon, R., *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska Zagreb, 1969.
- Smart W., *Michel Foucault, Revised Edition*, Rautlage, London- New York, 2004.
- Фуко, М., *Поредак дискурса*, Карпос, Лозница 2007,
- Flyvbjerg, B., „Habermas and Foucault: Thinkers for Civil Society?“ *The British Journal of Sociology*, Vol49, No 2, 1998, pp 210-233
- Fairclough, N., „Critical Analysis of Media Discourse“, *Media Studies: A Reader* (eds. P. Marris – S. Thorntam), Edinburgh University Press: 308-325, Edinburgh 1996
- Фуко, М., *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998.
- Фуко, М., *Поредак дискурса*, Карпос, Лозница, 2007.
- Хабермас, Ј., *Јавно мњење*, Култура, Београд, 1969.
- Халми А., Белушић, Р., „Социјалноконструктивистички приступ анализи дискурса“, *Медијска истраживања*, 10, 2, 2000.
- Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). *The Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell Publishing, 2007.
- Cotter, C., „Discourse and Media.“ *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffrin, D Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing, 2003.
- Шкиљан, Д., *Поглед у лингвистику*, Школска књига, Загреб, 1980.

Resume

Generally understood as the linguistic/semantic structures represented in the written and spoken medium, in accordance to the determined rules and communication intention, i.e. the use of it in certain conversational and sociocultural/political context, the discourses represent the sociolinguistic phenomena, which analysis is as of no doubt of scientific importance; they are, nevertheless, not only the important factors in the process of social communication, but also closely linked to the means by which a society is governed and how it is managed. This points out the importance of research of the role of governing/ public discourse in the construction of social life, identity and social performance, as well as of analysis of its political dimensions. Relevant theoretical basis of such research, which received its numerous empirical achievements and angles, is questioning the relation of the discourse, power and politics. One of the inevitable departure of such conceptual analysis is certainly a research, that was scientifically very productive in the last two decades, of the concept of discourse, or providing some kind of encoding of the meaning of it, pointing out its different dimensions and different contexts of its use.

In that purpose, at the beginning of this study, we provide a review of basic meanings of the discourse, gave them some feedback and determined the baseline conceptualization of this term. Furthermore,

we tried to provide a synthesized view on the expansion and enrichment of this concept, which is the technical (linguistic) term, through the interdisciplinary development and specifications carved into a multifunctional tool for the social analysis.

For the problem of the discourse, the shift in determining which aspects of language may be a valid object of scientific study was crucial. In contrast to Saussureian approach that this could be just the language as a formal system, but not its manifestation in a speech in writing, that would just be called the concept of discourse, Wittgenstein and Austin opened the field for the functionalist definition of a discourse as "a language in use". Thus, the focus of research shifts from the structure of language on its functions and specific practices related to the particular context. Based on these shifts, poststructuralist and constructionist comprehensions of a discourse go a step further in the direction of functionalism with the process of identifying discourse signification, the creation of meaning. The discourse is defined as "evidence system that constructs an object", "interpretation system", "continuous process of creating the meaning and its public circulation." The concept of discourse gains this way specific meanings, irreducible to the existing linguistic and vocabulary definitions.

For all considered determinations of discourse, there is a common understanding of the constitutive nature of language, that is crucial to the introduction of this term in an analytical discipline, not only sociolinguistics (functional and cognitive linguistics), or discourse analysis as a centerpiece of a interdisciplinary field of study, but also the sociological, anthropological, psychological study, philosophy of language, theory of literature, rhetoric, cultural studies and media, as well as of the study on political uses of language, research and political discourse.

The political potential of a language and its (mis)use is the eternal Orwellian theme that has entered into a combination of interdisciplinary interpretation of the various spheres and levels of expression. The discourse is seen as a kind of a linguistic structure, which social use represents a specific exertion of power. By linking the notion of discourse with the concept of power in his research, Michel Foucault gave the main impetus to these studies, therefore this article gives a special attention to his fundamentals of research. Explaining the genealogy of poststructuralist discourse analysis, Foucault has provided a conceptual starting points that have become the theoretical and methodological framework of leading approaches on contemporary discourse.

In his view, discourses are no longer considered as a set signifying/labeling elements that point out to the content and performance, but as "practices that systematically form the objects they referre to."

Unlike most theorists, Foucault is more interested in the latent structure of the text than in its manifestational content of written and spoken text ; this latent structure has its historical basis, because the discourse is not simply what struggles or systems of domination translate into the language, but is what for and with what it struggles.

Foucault sees a discourse as a power that should be won. Thus, the power is a discursive category, the vacant position that can be occupied by individuals and institutions. The role of the hegemonic discourses in that means is a key, its outcount form the discursive field, determine the distribution of speech subjects in different types of discourses and allow the appropriation of the discourse by certain categories of subjects, and its limitations, prohibitions and censorship determine the formation of objects of the discourse. As a unique conclusive review, in contrast to Habermas' concept of communicative power as the power of discourse / debate, we set up a Foucaultian discourse of power and by comparing their opposing positions we indicate the two final points in the conceptualization of this term.

---

* Овај рад је примљен 25. октобра 2011. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. новембра 2011. године.